

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Система суб'єктів господарсько-торговельної діяльності

Організація і здійснення господарсько-торговельної діяльності на професійних засадах обумовлюється суб'єктним складом цього виду діяльності, до якого можуть входити лише суб'єкти господарювання, визначені в ст. 55 ГК України. Останніми є учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством¹⁴⁸. Так, суб'єктами господарювання є: 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України¹⁴⁹, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України¹⁵⁰, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці. Суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, зокрема до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва.

Під час здійснення господарсько-торговельної діяльності, як правило, всі суб'єкти господарювання вступають у договірні відносини, що опосередковують цей вид діяльності незалежно від основних

¹⁴⁸ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

¹⁴⁹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

¹⁵⁰ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

Господарсько-торговельна діяльність в Україні: теорія і практика правового регулювання

напрямів господарської діяльності конкретного суб'єкта господарювання. Суб'єктом торговельної діяльності є зареєстрована в установленому порядку юридична або фізична особа, яка здійснює торговельну діяльність на постійній основі для одержання прибутку й укладає у процесі цієї діяльності договори від свого імені, на свій ризик і під свою майнову відповідальність. Суб'єктами торговельної діяльності є продавці товарів, зокрема це безпосередньо товаровиробники та торговельні посередники.

У науковій літературі до них належать: реєстровий торговець, роздрібне торговельне підприємство, оптове торговельне підприємство, постачальник, продавець, комітент, комісіонер, консигнант, консигнатор, посередник у торгівлі, комівояжер, торговельний агент, торговельний представник, дилер, рекламне агентство¹⁵¹.

Відповідно до ст. 2 ГК України визначено, що учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності¹⁵².

Господарське право – система норм, що регулюють господарські відносини, тобто відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Системний аналіз господарського законодавства вказує на те, що суб'єктами господарювання потрібно вважати тільки тих осіб, які мають особливий правовий статус та безпосередньо здійснюють господарську діяльність у сфері суспільного виробництва, яка спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Водночас не

¹⁵¹ Національний стандарт України «Роздрібна та оптова торгівля. Терміни та визначення понять. ДСТУ 4303:2004». URL : <https://www.victorija.ua/wp-content/uploads/2022/04/rozdribna-ta-optova-torhivlia-dstu-4303-2004.pdf> (дата звернення: 15.11.2022).

¹⁵² Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

залежно від мети здійснення такої діяльності – досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку (підприємницька) або без такої мети (некомерційна господарська діяльність).

Враховуючи, що чинна редакція статті 2 ГК України де-юре не відносить до кола учасників господарських відносин багатьох суб'єктів, які беруть участь у цих відносинах де-факто, то, відповідно, нині існують достатні правові підстави для доповнення переліку учасників відносин у сфері господарювання такими категоріями суб'єктів, як: 1) відокремлені структурні підрозділи суб'єктів господарювання.

Як відомо, Законом України від 04.02.2005 № 2424-IV із ст. 55 ГК України виключені норми, які визнавали філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці) суб'єктами господарювання¹⁵³. У зв'язку з цим науковці-господарники зазначали, що внесення таких змін не мало підстав та належного наукового обґрунтування. Водночас зазначені зміни призвели до появи протиріч у тексті ГК України. Адже ст. 3 ГК України чітко визначає, що структурні підрозділи суб'єктів господарювання є учасниками внутрішньогосподарських відносин, що передбачає можливість здійснення відокремленими підрозділами юридичних осіб господарських операцій (вироблення продукції, виконання робіт, надання послуг від імені юридичної особи) та передбачають необхідність включення відомостей про такі підрозділи до Єдиного державного реєстру¹⁵⁴.

У зв'язку з цим правомірність законодавчого включення структурних підрозділів суб'єктів господарювання до переліку учасників господарських відносин здається очевидною; 2) держава і територіальні громади. Відсутність цих суб'єктів у переліку учасників господарських відносин поряд із згадуванням їх в інших статтях ГК України (стст. 8–14, 23, 24 тощо) виглядає непослідовним¹⁵⁵. Доцільність законодавчого включення держави й територіальних громад до можливих

¹⁵³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 04.02.2005 № 2424-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2424-15#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

¹⁵⁴ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

¹⁵⁵ Там само.

Господарсько-торговельна діяльність в Україні: теорія і практика правового регулювання

учасників господарських відносин раніше вже обґрунтовувалася у наукових публікаціях і не викликає сумнівів; 3) іноземці та особи без громадянства, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Таке доповнення дасть можливість узгодити норми ст. 2 ГК України з іншими законодавчими нормами (зокрема, ст. 97 ГК України визначає, що засновниками виробничого кооперативу можуть бути іноземці та особи без громадянства, а ст. 3 Закону України «Про господарські товариства»¹⁵⁶ передбачає можливість заснування зазначеними суб'єктами також і господарських товариств). Крім того, до переліку суб'єктів господарських відносин доцільно включити також учасників господарських організацій. Адже відомо, що учасники господарських організацій не завжди можуть бути віднесені до кола осіб, які здійснюють організаційно-господарські повноваження щодо відповідного господарюючого суб'єкта (наприклад, учасники (вкладники) командитного товариства присутні в діяльності товариства лише своїми вкладками і не беруть участі в управлінні справами товариства); 4) інші суб'єкти, які здійснюють та/або організують господарську діяльність і виступають у господарському обороті від власного імені. У цьому випадку йдеться про суб'єктів, які не підлягають державній реєстрації як суб'єкти господарювання, не є юридичними особами, проте здійснюють певні операції у сфері господарювання¹⁵⁷.

Проявність законодавчих прогалів щодо статусу відповідної категорії суб'єктів уже зазначалося у літературі, і включення їх до переліку учасників господарських відносин, зокрема і господарсько-торговельних, навряд чи викликатиме заперечення.

Згідно з положеннями ст. 55 ГК України господарсько-торговельна діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання незалежно від форм власності¹⁵⁸. Відмінність між суб'єктами

¹⁵⁶ Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 № 1576-ХІІ // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

¹⁵⁷ Вінник О. М. Господарське право : навчальний посібник. 2-ге вид., змін. та доп. К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 766 с.

¹⁵⁸ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-ІV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

господарювання полягає лише у тому, що для одних господарсько-торговельна діяльність є основним видом господарювання, а для інших – допоміжним.

Наприклад, для торговельного підприємства торгівля є основним видом господарської діяльності, а для виробничого підприємства – допоміжним. Обов'язками торговельного підприємства є: надавати споживачу в доступній формі необхідну, достовірну та своєчасну інформацію про товари; усіляко сприяти споживачу у вільному виборі товарів і додаткових послуг, на його вимогу проводити перевірку якості, безпеки, комплектності, міри, ваги та ціни товарів з наданням йому контрольно-вимірювальних приладів, документів, які підтверджують якість, безпеку, ціну товарів; перевіряти справність виробу, продемонструвати, за можливості, його роботу та ознайомити споживача з правилами користування; забезпечити приймання, зберігання і продаж товарів та продукції, виготовленої у закладі ресторанного господарства, відповідно до законодавства¹⁵⁹.

Ще однією загальною умовою здійснення господарсько-торговельної діяльності у сфері роздрібної та оптової торгівлі є дотримання суб'єктом господарювання загальних правил здійснення торговельної діяльності щодо споживчих товарів, які передбачає Порядок провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів¹⁶⁰.

Цей Порядок і правила визначають загальні умови провадження торговельної діяльності суб'єктами оптової торгівлі, роздрібної торгівлі, закладами ресторанного господарства, основні вимоги до торговельної мережі, мережі закладів ресторанного господарства і торговельного обслуговування споживачів (покупців), які придбавають товари у підприємств, установ та організацій незалежно від організаційно-правової форми і форми власності, фізичних осіб – підприємців та іноземних юридичних осіб, які провадять підприємницьку діяльність на території України.

¹⁵⁹ Зверєва О. В. Правова регламентація торговельної діяльності : навчальний посібник. К. : Центр навч. літ-ри, 2006. 144 с.

¹⁶⁰ Про затвердження порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів : постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 року № 833 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

Господарсько-торговельна діяльність в Україні: теорія і практика правового регулювання

Пункт 10 згаданого вище Порядку і правил встановлює умови, які суб'єкти господарювання, що хочуть займатися торговельною діяльністю, повинні виконати. Так, суб'єкти господарювання повинні забезпечити: 1) відповідність приміщення (місця) для провадження діяльності у сфері торгівлі і ресторанного господарства необхідним санітарним нормам, а технічного стану приміщення (місця), будівлі та устаткування – вимогам нормативно-правових актів щодо зберігання, виробництва та продажу відповідних товарів, а також охорони праці; 2) наявність на видному та доступному місці куточка покупця, в якому розміщується інформація про найменування власника або уповноваженого ним органу, адреси і номери телефонів органів, що забезпечують захист прав споживачів; 3) розміщення ліцензії відповідно до встановлених законодавством норм; 4) продаж товарів та їх обмін згідно з установленими правилами¹⁶¹.

Крім того, на вимогу споживача (покупця) відповідальний працівник суб'єкта господарювання повинен надати йому Порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів, Закон України «Про захист прав споживачів», санітарні норми, правила продажу окремих видів товарів відповідно до спеціалізації суб'єкта господарювання.

Водночас суб'єкт господарювання самостійно вирішує питання забезпечення торговельних приміщень (місць) обладнанням (холодильним, підйомно-транспортним, ваговимірвальним тощо), реєстраторами розрахункових операцій відповідно до законодавства та нормативних документів. Він також зобов'язаний забезпечити належний стан засобів виміральної техніки, що використовуються у торговельній діяльності, які повинні бути у справному стані, мати повірочне клеймо та проходити періодичну перевірку в установленому законодавством порядку¹⁶².

Продаж продовольчих товарів, готових до вживання, а також тих, що швидко псуються, інших продовольчих товарів (зокрема, овочів і фруктів) за межами торговельного приміщення (виїзна, виносна

¹⁶¹ Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів : постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 року № 833 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

¹⁶² Там само.

торгівля) здійснюється у відведених для цього місцях за наявності у суб'єкта господарювання дозволу на розміщення пересувних малих архітектурних форм та за умови дотримання встановлених для таких товарів температурного режиму зберігання і санітарних норм.

На кожен партію таких товарів, якщо це передбачено законом, видається супровідний документ, яким підтверджується їх якість та безпека, із зазначенням найменування товару, виробника, його адреси, дати виробництва (виготовлення), строку придатності.

Також встановлено, що суб'єкт господарювання зобов'язаний забезпечити наявність у працівників, що здійснюють продаж продовольчих товарів, особистих медичних книжок установленого зразка, організацію і своєчасність проходження ними медичних оглядів та контроль за допуском їх до роботи за наявності необхідного медичного висновку.

Разом із загальними умовами для здійснення господарсько-торговельної діяльності необхідне дотримання спеціальних умов. Спеціальні умови здійснення господарсько-торговельної діяльності встановлено спеціальними нормативно-правовими актами, які відображають особливості господарювання для окремих суб'єктів господарсько-торговельної діяльності. До спеціальних умов належать, зокрема, ліцензування торговельної діяльності. Роль ліцензування у нормативно-правовому регулюванні торговельної діяльності обумовлюється тим, що учасниками торговельних відносин є невизначене коло осіб.

У зв'язку з цим у деяких випадках торговельна діяльність потребує додаткового контролю (наприклад, торгівля алкогольними напоями та тютюновими виробами).

Відповідно до п. 21 Порядку і правил суб'єкт господарювання зобов'язаний: надавати споживачеві у доступній формі необхідну, достовірну та своєчасну інформацію про товари; усіляко сприяти споживачеві у вільному виборі товарів і додаткових послуг, на його вимогу провести перевірку якості, безпеки, комплектності, міри, ваги та ціни товарів з наданням йому контрольно-вимірювальних приладів, документів, які підтверджують якість, безпеку, ціну товарів; забезпечити можливість використання електронних платіжних засобів під час здійснення розрахунків за продані товари (надані послуги); перевірити справність виробу, продемонструвати, за можливості, його роботу

Господарсько-торговельна діяльність в Україні: теорія і практика правового регулювання

та ознайомити споживача з правилами користування; забезпечити приймання, зберігання і продаж товарів та продукції, виготовленої у закладі ресторанного господарства, відповідно до законодавства; забезпечити доступ споживачів до торговельних об'єктів без здавання на збереження особистих речей, крім товарів, реалізація яких здійснюється у таких торговельних об'єктах; створити умови для збереження речей споживачів у разі, коли вхід до торговельного об'єкта з товарами, які реалізуються в таких закладах, заборонено¹⁶³.

Цікавим для дослідження є також правовий статус посередників. Зокрема, посередництво – це дія однієї особи, спрямована на досягнення згоди між двома іншими сторонами правовідносин, щодо вступу їх у ці самі правовідносини. Іншими словами, посередництво – це допомога комусь вступити в правовідносини, укласти відповідний договір.

Посередництво згадується у низці норм чинного законодавства. Так, ГК України до торговельної діяльності відносить комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності, а відповідно до ст. 295 ГК України відносить комерційне посередництво до господарської діяльності (агентська діяльність)¹⁶⁴.

Посередники – це особи (юридичні або фізичні), що представляють на ринку інтереси виробників чи споживачів. Мета посередництва – сполучення (інтегрування) економічних інтересів виробників і споживачів, поєднання їх у єдиний ланцюг підприємницької угоди. Посередники потрібні для здійснення операцій щодо купівлі-продажу, збільшення обсягів реалізації товарної маси, просування продукції на існуючі і нові ринки, зниження загального рівня сукупного товарного запасу, зменшення витрат виробників та споживачів продукції, покращення контактування з покупцями, складськими, транспортними підприємствами та іншими суб'єктами товарного обертання. Крім того, посередники сприяють досягненню оперативності, реакції на

¹⁶³ Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів : постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 року № 833 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

¹⁶⁴ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

зміни споживчого попиту та кон'юнктури ринку, забезпечують доступ до первинної інформації, підвищують прибутковість виробництва, позитивно впливають на скорочення строку оборотності капіталу. Як професіонали у збутовій діяльності, посередники здатні ефективно довести товар виробника до цільових ринків, створити налагоджений канал товароруку.

У сфері бізнесу функціонують різні види посередників: агент, брокер, дилер, комісіонер, консигнатор, дистриб'ютор, торговий маклер, посилторговець, комівояжер, аукціоніст, мерчандайзер тощо.

Агент – це особа, яка діє від імені та в інтересах виробника або покупця (споживача). Агент не бере на себе право власності на товари. Основна функція агента – це сприяння процесу купівлі-продажу. Розрізняють такі типи агентів: агенти виробників – представляють інтереси двох або кількох виробників товарів; повноважні агенти зі збуту (збутові агенти) – одержують право на збут та відповідають за маркетинг усієї продукції виробників; є ніби відділом збуту, але не входять до структури фірми-виробника, а взаємодіють з нею на договірних умовах; агенти із закупок – надто часто займаються підбором необхідного товарного асортименту (наприклад, для дрібних роздрібних торговців).

Правовою основою здійснення агентських функцій є агентський договір (угода), укладений між принципалом і агентом. Агент зобов'язується від імені принципала продати (або купити) товар з визначенням ціни, розміру агентської винагороди та інших умов, які передбачаються у договорі. Перевагою використання агента є те, що він дає змогу підприємству збільшувати обсяг збуту продукції, допомагає виводити нові товари на вже існуючі та нові географічні ринки, формувати широкі контакти з покупцями.

Одним з найпоширеніших різновидів торгово-посередницьких структур є дилерські компанії та фірми. Їх основною особливістю є те, що вони працюють від свого імені та за свій рахунок, купуючи товари у різних продавців. Стаючи власниками цих товарів, потім перепродують їх від свого імені. Дилери самі вибирають продавців і покупців, які висловлюють бажання на продаж та покупку товарів через посередників, або обслуговують своїх торгових клієнтів за їх замовленнями. В останньому випадку, працюючи від свого імені, дилерські компанії можуть представляти одночасно тих або інших великих і відомих виробників у створенні широкомасштабного іміджу. Найпрестижнішою

Господарсько-торговельна діяльність в Україні: теорія і практика правового регулювання

формою такої співпраці є виконання дилерськими компаніями дистриб'юторських функцій щодо виробничих, торгових і фінансово-промислових корпорацій і груп, насамперед зарубіжних, повноважними представниками яких вони стають у регіонах своєї дії. Укладаючи дистриб'юторські контракти з такими корпораціями і групами, вони, крім своїх дилерських функцій, часто виконують роль представництв останніх на місцях.

Комісіонери – збутові агенти, до послуг яких вдаються промислові фірми і компанії у ході виникнення необхідності збути надлишки товарних партій. Комісіонери мають у наявності товари, продають їх від свого імені, проте за рахунок власника. Комісіонер є посередником і надає послуги комітенту, який доручає комісіонеру продати, обміняти або закупити товар на ринку в рамках угоди за комісійну винагороду. Комісіонери здебільшого мають у своєму розпорядженні контору, а також можуть мати складські приміщення для приймання, зберігання й продажу товарів. Вони здійснюють різні додаткові послуги: готують ринкову інформацію; надають допомогу в укладанні договорів і контрактів з транспортними вітчизняними та зарубіжними компаніями, а також фінансово-кредитними установами, здійснюють контроль за якістю і сортуванням сировини та матеріалів. Взаємовідносини комісіонерів і промислових компаній нетривалі. Виробничі витрати у комісіонерів одні з найвищих у групах брокерів і агентів. Комісіонери здійснюють продаж товарів виробника від свого імені, але за дорученням і за рахунок виробника. Вони діють на підставі договору комісії. Комісіонер не є власником товару, що продається. Продаж відбувається за цінами, узгодженими з виробником, на певній території. Доручення на продаж дається комісіонеру на певний термін. Виробник виплачує комісійну винагороду і відшкодовує комісіонеру необхідні витрати, пов'язані з виконанням доручень. Право власності на товар комісіонеру він не передає, а лише сплачує йому комісійний відсоток (бонус) за надані послуги. Різновидом комісійних операцій є операції консигнації. Консигнаційна діяльність регулюється особливим договором – договором консигнації. Договір консигнації – договір, за яким одна сторона (консигнатор) зобов'язується за дорученням іншої (консигнанта) продавати від свого імені, але за рахунок консигнанта поставлені на склад товари. Предметом договору є

певна номенклатура товарів, що поставляються на консигнацію. Часто вказується максимальна кількість товару, яка може перебувати на консигнації. У договорі є точне визначення території, на якій консигнатор має право продавати консигнаційний товар. Розширення ринку можливе з письмової згоди консигнанта. В обов'язки консигнатора входить підготовка приміщення для консигнаційного складу, забезпечення повного збереження товару під час знаходження на складі, відшкодування консигнанту збитків у разі псування, недостачі або пошкодження товару. Консигнатор здійснює рекламу товарів, їх технічне обслуговування. Він повинен своєчасно надавати консигнанту звіти про хід реалізації та запаси товарів на складі, а також інформацію про стан кон'юнктури ринку і рівень цін на аналогічні товари у конкурентів. Консигнатор оплачує всі витрати з організації та змісту консигнаційного складу, найму персоналу, транспортування товарів з подальшим відшкодуванням сум, що виплатять, консигнантом. Він здійснює за свій рахунок, але на користь консигнанта страхування товарів, що перебувають на консигнаційному складі. Консигнант зобов'язаний поставити на склад до встановленого терміну товар в обумовленому асортименті й кількості, а потім підтримувати запаси товарів на встановленому рівні. Він оплачує витрати на приміщення консигнаційного складу. Товари, які передаються на консигнацію, залишаються власністю консигнанта до моменту їх продажу третім особам.

Одним із основних учасників господарських правовідносин є споживач. Резолюція № 39/248 Генеральної Асамблеї ООН «Керівні принципи для захисту інтересів споживачів», прийнята 9 квітня 1985 року на 106-му пленарному засіданні, констатує: «Беручи до уваги інтереси і потреби споживачів у всіх країнах, особливо у країнах, що розвиваються; визнаючи, що споживачі часто перебувають у нерівному становищі щодо економічних умов, рівня освіти і купівельної спроможності; і враховуючи, що споживачі мусять мати право на доступ до безпечних товарів, а також важливість сприяння справедливому, рівноправному і стійкому економічному та соціальному розвитку»¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Керівні принципи для захисту інтересів споживачів : Резолюція № 39/248 Генеральної Асамблеї ООН від 09.04.1985. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU85305> (дата звернення: 15.11.2022).

Відсутність у ГК України визначення терміна «споживач» створює підґрунтя для його неоднозначного розуміння. Так, коментуючи відповідні норми ГК України, окремі науковці¹⁶⁶ посилаються на Закон України «Про захист прав споживачів»¹⁶⁷, згідно з яким «споживач – це фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов’язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов’язків найманого працівника». Натомість інші дослідники наголошують, що для тлумачення поняття «споживач» варто звернутися до визначення, яке міститься у ст. 1 Закону України «Про природні монополії»: «споживач товарів – це фізична або юридична особа, що придбаває товар»¹⁶⁸ та роблять висновок, що ГК України¹⁶⁹, визначивши споживачів учасниками відносин у сфері господарювання, має на увазі юридичних осіб – організації, які споживають результати господарської діяльності, незалежно від того, чи є вони господарюючими, чи негосподарюючими суб’єктами (споживачі енергії, природного газу тощо). Відповідно до цього не є учасниками відносин у сфері господарювання споживачі – фізичні особи, права яких визначені окремим законодавством.

Останнє положення має єдиний виняток: «якщо права споживачів – фізичних осіб порушуються в результаті зловживання монополюючим становищем або недобросовісної конкуренції, то факти цих порушень можуть стати підставою для притягнення суб’єктів господарювання (виробників, виконавців або продавців) до відповідальності в рамках господарських відносин, якими є й антимонопольно-конкурентні відносини»¹⁷⁰.

¹⁶⁶ Смолин Г. В. Господарське право України. Загальна частина : навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. та доп. Львів : ЗУКЦ, 2011. 428 с.

¹⁶⁷ Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

¹⁶⁸ Про природні монополії : Закон України від 20.04.2000 № 1682-ІІІ // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

¹⁶⁹ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-ІV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

¹⁷⁰ Вінник О. М. Господарське право : навчальний посібник. 2-ге вид., змін. та доп. К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 766 с.

Друга з наведених точок зору здається більш переконливою, оскільки вона ґрунтується на традиційних теоретичних позиціях науки господарського права, згідно з якими відносини, пов'язані зі споживанням фізичними особами товарів для особистих потреб, не є предметом регулювання господарського права. Проте розглянута точка зору також не повною мірою узгоджується з нормами ГК України. Зокрема, в ній не враховано, що споживати результати господарської діяльності можуть не лише юридичні особи, а й фізичні особи-підприємці. Крім того, досі залишається не визначеним, учасниками яких саме господарських відносин варто вважати споживачів юридичних осіб, що не є господарюючими суб'єктами. Адже ст. 3 ГК України чітко визначає коло учасників господарсько-виробничих, організаційно-господарських та внутрішньогосподарських відносин, спеціально обумовлюючи, що діяльність негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участю або без участі суб'єктів господарювання, є господарчим забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів¹⁷¹.

Для задоволення будь-яких власних побутових потреб кожен з нас майже щодня вступає у відносини з різними підприємствами, установами, організаціями. Це може стосуватися придбання продуктових і побутових товарів в магазинах роздрібної торгівлі, послуг побутового обслуговування та задоволення будь-яких інших потреб. Зміст правового статусу споживача становить великий перелік прав споживачів, який характеризується відносною стійкістю та сталістю. Скажімо, законодавець наділив споживачів чималим переліком прав, які закріплені у Законі України «Про захист прав споживачів»¹⁷² та в інших положеннях чинного законодавства.

Відповідно до цього Закону споживачем є громадянин, який придбаває, замовляє або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб.

¹⁷¹ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

¹⁷² Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 15.11.2022).

Господарсько-торговельна діяльність в Україні: теорія і практика правового регулювання

З метою задоволення своїх потреб споживач вступає у відносини з виробником, виконавцем або продавцем. Виробником, виконавцем або продавцем може бути підприємство, установа, організація або громадянин-підприємець, які виробляють товари для реалізації, виконують або надають послуги, реалізують товари за договором купівлі-продажу.

На думку ряду науковців, права споживачів, які виникають у будь-якого споживача та товаровиробника (виконавця, продавця), відносять до загальних, а ті, які обумовлені специфікою відповідних відносин сторін, належать до спеціальних¹⁷³.

Критерій класифікації був запропонований О. Ю. Черняк, яка до загальних (універсальних) прав відносить ті, які притаманні для усіх форм участі споживача у ряді різних відносин. А до спеціальних – зараховує права, які виникають в особи лише у зв'язку із купівлею товарів, виконанням робіт або наданням послуг¹⁷⁴.

Також заслуговують на особливу увагу наукові позиції І. О. Дудли, яка пропонує дещо інші критерії класифікації прав споживачів. Так, автор наводить такі види класифікації: а) права, що реалізуються у взаємовідносинах з державними органами: державний захист прав споживачів; об'єднання споживачів у громадські організації; звернення до суду та до інших уповноважених органів; б) права, що реалізуються у відносинах з підприємствами торгівлі та сфери послуг: право на належну якість товарів (робіт, послуг); право на безпеку товарів (робіт, послуг); право на інформацію про товари (роботи, послуги); право на відшкодування шкоди, завданої товарами (роботами, послугами) неналежної якості¹⁷⁵.

Отже, споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на: захист своїх прав державою; належну якість продукції та обслуговування; безпеку продукції;

¹⁷³ Дудла І. О. Захист прав споживачів : навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.

¹⁷⁴ Черняк О. Ю. Класифікація прав споживачів за законодавством України та Європейського Союзу. URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08coytes.pdf>

¹⁷⁵ Дудла І. О. Захист прав споживачів : навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.

необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця); відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону; звернення до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав; об'єднання у громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

О. Ю. Черняк пише, що аналіз загальнотеоретичного розуміння конструкції, спеціальний правовий статус дозволяє віднести правовий статус споживача до спеціальних правових статусів, що належать суб'єктам окремої соціальної групи, виділеної за такою ознакою, як їх особлива соціальна роль, обумовлена необхідністю їхнього спеціального захисту державою шляхом створення додаткових гарантій охорони прав і законних інтересів, викликана необхідністю усунення економічної нерівності контрагентів¹⁷⁶. На основі цього правовий статус споживача являє собою закріплене законодавством про захист прав споживачів особливе правове положення особи, яка придбаває (або має намір придбати) або використовує продукцію винятково для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника¹⁷⁷.

Споживачі зобов'язані: перед початком експлуатації товару уважно ознайомитися з правилами експлуатації, викладеними в наданій виробником (продавцем, виконавцем) документації на товар; у разі необхідності роз'яснення умов та правил використання товару – до початку використання товару звернутися за роз'ясненнями до продавця (виробника, виконавця) або до іншої вказаної в експлуатаційній документації особи, що виконує їх функції; користуватися товаром згідно з його цільовим призначенням та дотримуватися умов (вимог, норм, правил), встановлених виробником товару (виконавцем) в експлуатаційній документації; з метою запобігання негативним для споживача наслідкам використання товару – застосовувати передбачені

¹⁷⁶ Черняк О. Ю. Класифікація прав споживачів за законодавством України та Європейського Союзу. URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08coytes.pdf>

¹⁷⁷ Дудла І. О. Захист прав споживачів : навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.

Господарсько-торговельна діяльність в Україні: теорія і практика правового регулювання

виробником у товарі засоби безпеки з дотриманням передбачених експлуатаційною документацією спеціальних правил, а в разі відсутності таких правил в документації – дотримуватися звичайних розумних заходів безпеки, встановлених для таких товарів.

Отже, варто зазначити, що законодавець наділяє споживача спеціальним правовим статусом, який визначає особливості правового становища споживача серед інших осіб, який наділяється спеціальною правовою дієздатністю і специфічними додатковими правами.

Споживач – суб'єкт приватного права, проте необхідність особливого захисту його прав передбачає широкий публічно-правовий вплив у цій сфері, що призводить до наділення споживача рядом публічно-правових можливостей, застосування публічно-правових засобів захисту його прав, створення системи державного і громадського захисту прав споживачів. Тим самим законодавець закріплює особливий правовий режим регулювання захисту прав споживачів, а спеціальний правовий статус споживача набуває комплексний характер, доповнюючи права всіх покупців і замовників специфічними правовими можливостями.

Викладене свідчить, що у юридичній літературі України термін «правовий статус споживача» вживається у різних значеннях. Зокрема, відрізняється термін «правовий статус споживача» залежно від сфери його використання. Тому у процесі правозастосування відбувається змішування цих понять.

Отже, потребує визначення поняття «правовий статус споживача» із урахуванням конституційних прав людини і громадянина, оскільки кожна людина – споживач унікального продукту – законодавчо визначених прав і свобод. Існує потреба у визнанні єдиного, чіткого термінологічного визначення поняття «правовий статус споживача», який може визначатися як система норм, що поєднує у собі законодавчо встановлені та гарантовані державою права й обов'язки особи незалежно від громадянства, віку та статі у сфері споживання.